

odvětví nejsou rovnoměrně doložena hmotnými prameny. Nepatrné jsou doklady zemědělství (kosa, zuhelnatělé obilniny), což neznamená, že nehrálo významnou úlohu. Studium chovu dobytka je omezeno tím, že nelze rozlišit kosti zvířat z jednotlivých časových období, v nichž bylo hradisko osídleno. Lépe jsou doložena některá řemesla, zejména šperkařství, a to nálezy odlévacích forem, tyglíků, slítků, polotovaru i hotových výrobků, které se řadí k evropské družnické kultuře 6.—7. stol., vycházející z byzantského stylu (Csallány, Rybakov). Řemeslné zpracování kamene se uplatnilo při výrobě forem a kamenných přelůnů. Málo dokladů je o kovářství (struška), kovářství a dřevobrábění (sekera, soustružnický nůž).

Při srovnání Zimna s ostatními sídlišti 6.—7. stol. v západní Nólvi a v horním Podněstří (Ripněv I, II, Gorodok, Lipa, Zdobice, Bovšiv, Dėmjanovo, Vėznisko aj.) autor sledává rozdíly v tom, že Zimno je jediným hradištěm, že jsou zde nadzemní obydlí s otevřenými ohništi (na rozdíl od obvyklých zemnic s pecemi) a množství kovových výrobků. Vzhledem k tomu, že hlavní masa nálezu v Zimně a na jiných sídlištích — keramika — je shodná, vidí autor příčiny uvedených rozdílů nikoliv v kulturní a etnické příslušnosti, ale v sociálním postavení jejich obyvatel.

Zimněvské hradiště připisuje V. V. Aulich jednomu z kmenů letopisných Dulebů a srovnává je s jinými současnými hradišti (Chotomel, Babka, Barsučja gorka, Koločin, Žabino, Bonikowo, Ujście, Leczyca, Biskupin, a zejména Tušemlja, Szeligi a Mikulčice); přichází k závěru, že pro hradiště 6.—7. stol. jsou charakteristické těžko přístupné ostrožní polohy nevelkých rozměrů, chráněné buď dřevěnými stěny a palisádami na terénních úpravách svahu nebo přímo valy a příkopy, a dále dlouhé nadzemní stavby tvořící někdy obrannou stěnu. V jejich inventáři jsou četné zbraně, jezdecká výstroj a nejsou v něm pracovní nástroje — zejména zemědělské (jak je tomu na otevřených sídlištích), s výjimkou dokladů kovářského a šperkařského řemesla, které zpracovaly pro potřeby družiny, jež se v tomto období vojenské demokracie a rodících se feudálních vztahů formovaly kolem význačných vůdců a sídly na opevněných hradištích, která tvořila administrativní, vojenská a řemeslná střediska jednotlivých kmenů.

Význam díla V. V. Aulicha spočívá v tom, že zpracovaný pamětník poskytl na rozdíl od jiných nalezišť řadu pevných opor pro datování starší fáze časněslovanské kultury a autor z této skutečnosti vytěžil závažné závěry. Zimno má zásadní význam zejména pro datování v ruce robené a nezdobené časněslovanské keramiky. Výrazně se to projevilo v práci V. D. Barana, Ranni slovnjani miž Dnistrom i Prip'jattju, Kiiv 1972. Aulichovy závěry ze Zimna bude ovšem nutné respektovat i při hodnocení materiálu z jiných slovanských oblastí. Je zajímavé, že polské hradisko Szeligi, datované do stejného období na základě zhruba téhož kovového inventáře, má v komplexech keramiky smíšenou, a to jak v ruce vyráběnou a nezdobenou, tak keramikou částečně obtáčenou a zdobenou primitivní vlnicovou a líniovou výzdobou. Zeela výjimečnou se jeví situace vrstev 6.—7. stol. z mikulčického hradiště, které dle dosavadních publikací neobsahuje téměř žádnou keramikou pražského typu, ale převážně jen dokonale obtáčenou keramikou s vyspělou vlnicovou a líniovou výzdobou. Jinak ovšem studium časněslovanské keramiky v ČSSR dospívá k závěru o existenci čistého horizontu s nezdobenou keramikou pražského typu a mladšího smíšeného horizontu s lepenou keramikou nezdobenou i s částečně obtáčenou keramikou s primitivní výzdobou (J. Zeman, AR 18, 1966, 157—189), což je nově potvrzováno uzavřenými sídlištními celky z Břeclavi-Pohanska. Právem tedy můžeme konstatovat, že materiál ze zimněvského hradiště zpracovaný V. V. Aulichem představuje významný nálezoový soubor, se kterým bude vždy nutné konfrontovat jakékoliv závěry vztahující se k problematice časněslovanské hmotné kultury.

Bořivoj Dostál

D. A. Avdušin, *Polevaja archeologija SSSR*. Moskva, Vysšaia škola 1972, 344 stran, 126 obr., cena 87 kopějek.

Recenzovaná kniha je učebnicí terénních archeologických prací určenou pro studenty archeologie a historie. Jde o pravené a doplněné vydání starší autorovy práce, *Archeologičeskije razvėdki i raskopki*, Moskva, MGU 1959. Autor je zkušený pedagog, profesor archeologie na moskevské universitě, jemuž je výuka archeologie i praktické provádění archeologických výzkumů a vedení terénních prázdninových prací vysokoškolských studentů celoživotním posláním. Tím se vysvětluje jednak důsledný metodický postup a systematická výkladu, který nevnucává žádný podstatný problém, s nímž se může archeolog ve své výzkumné praxi setkat, a jednak šife autorova pohledu v čase a prostoru, od paleolitických stanic až po staroruská města na celém území SSSR.

V úvodu (str. 3—24) je zdůrazněn tvůrčí moment vykopávek, jimiž fakticky začíná interpretace archeologických pramenů. Terénní archeologie je definována jako komplex způsobů studi-

archeologických památek přímo v místě jejich objevu. Po nástupu geneze terénní archeologie a organizace archeologické práce na Rusi v 19. stol. hodnotí autor jednotlivé archeology (převážně ruské, ale též některé západní) s hlediska poznatků, k nimž dospěli v praktické terénní archeologii, případně charakterizuje jejich publikace z oblasti metodiky archeologických výzkumů. Jednotlivé badatele hodnotí velmi objektivně, v závislosti na stupni rozvoje metodiky výzkumů v daném období. Po kritice nedostatků předrevoluční ruské archeologie ukazuje na hlavní momenty, které vedly k rozvoji archeologie v sovětské éře: vedle marx-leninské metodologie, která jednoznačně zařadila archeologii mezi historické vědy to bylo především sovětské zákonodárství, které zajistilo ochranu památek, dále finanční zabezpečení výzkumů státem, jejich plánovitost sledující rovnoměrné prozkoumání jednotlivých oblastí, zaměření na stěžejní problémy a na ochranu památek v místech velkých staveb socialismu, zavedení výuky archeologie na vysokých školách, což vše zabezpečilo vypracování dokonalejší metodiky výzkumu včetně zavedení přírodovědných metod do terénní praxe. Dále jsou hodnoceny sovětské příručky o metodice archeologických výzkumů (Gorodcov, Miller, Suchov, Blavatskij) a podána informace o tzv. otevřených listech, tj. povoleních k provádění archeologických výzkumů vydávaných odborně vyškoleným archeologům archeologickým ústavem Akademie věd SSSR.

V 1. kapitole (Pozůstatky pravěkých sídlišť a pravěké hroby jako historický pramen, str. 25 až 59) jsou především definovány jednotlivé typy sídlišť (stanice, hradiště, neopevněné osady) a hrobů (ploché jámové, mohylové s pohřby v jamách, na úrovni nebo v násypu) a vyjmenovány jiné druhy archeologických památek. Podstatná část pasáže o sídlišťích je věnována výkladu o kulturní vrstvě — o jejím vzniku, obsahu, barvě, složkách, struktuře, síle, rychlosti růstu, o obsazených stavebních zbytecích, stavebních fázích, o jejím datování a o činitelích, kteří jednotlivé znaky a vlastnosti kulturní vrstvy ovlivňují. Setkáváme se tu nejen s definicemi základních pojmů (archeologická kultura, vrstva, mezivrstva, nálevozý celek, stavební fáze aj.), ale i s četnými praktickými příklady narušení kulturní vrstvy (stavební činností, půdotokem aj.), rozlišování původního povrchu v podmínkách vícevrstevných lokalit v bažinatém i pouštním prostředí, zjišťování stavebních fází u staveb dřevěných, kamenných, z pálených i nepálených cihel atd. Výklad vyúsťuje v naznačení interpretačních možností různých nálevozých situací, dříve v návod na vytváření historických závěrů, které jsou cílem archeologických výzkumů. Stejným způsobem je stažen i výklad o výzkumu hrobů. Velká pozornost je věnována tvaru a složení mohylových násypů, žárovišť, úpravě hrobových jam, otázké typů hrobů, kenofašů atd., přehledně jsou probány způsoby zjišťování zvláštností pohřebního ritu, věrských předsta, etnických příznaků i sociálních momentů zachytitelných v hrobech. Závěr kapitoly je věnován poznatkům, které lze získat ze studia jiných archeologických památníků — obětišť, megalitů, vodovodů, opevňovacích linií a konečně i ze studia přírodního prostředí.

2. kapitola (Archeologické průzkumy, str. 60—115) charakterizuje nejprve úkoly průzkumné činnosti a člení ji podle jejich kvality ve dvě kategorie, tj. vlastní průzkum, jehož cílem je objev nových lokalit a studium jejich vnějšího vzhledu, a zjišťovací průzkum, zaměřený většinou již na známé lokality a na zjištění konkrétních podmínek pro vykopávky pomocí menších odkryvů. Pak následují podrobné pokyny pro přípravu průzkumu (studium písemných pramenů, vlastní vědní literatury, map, archivu archeologických nálezů), pro stanovení průzkumné trasy a pro materiální vybavení. Čtenář zde najde výčet příznaků pravěkých sídlišť, pohřebišt i jiných památníků (diferencovaných podle jednotlivých období), návody na postup při prohlídce terénu, při hledání obnažených profilů kulturní vrstvy, při sondáži (která se v zásadě zamítá, pokud není v zájmu rozšíření v řádný výkop), při pochůzkách v oranici a provádění povrchového sběru i při dotazování místního obyvatelstva. Jsou tu informace o zhotovování plánu a popisu lokality a o využití moderních metod (letecké snímkování, elektroodporová, magnetická, seismická metoda, fosfátová analýza, podvodní průzkum) při hledání archeologických nálezů.

3. kapitola (Technika výzkumu pravěkých hrobů, str. 116—170) podtrhuje odpovědnost archeologa před vědou vzhledem k tomu, že výzkumem je objekt ničen, jeho tvůrčí postup a pružnost při řízení vykopávek. Zdůrazňuje, že neexistuje žádný univerzální návod pro provádění výzkumu. Zásadní význam je přičítán predběžné instruktáži dělníků a jejich soustavné kontrole vědeckými pracovníky. Dále se zabývá souborem používaných drobných nástrojů (v tomto ohledu zná jistě praxe v různých zemích řadu dalších speciálních pomůcek), způsoby hledání a rozlišování hrobových jam a postupem při výzkumu různých druhů plochých hrobů (šachtových, katakombních aj.), při čištění koster, při zaměřování a kreslení hrobových jam a polohy nálezů a při organizaci práce na plošném odkryvu pohřebiště. Stejná pozornost je věnována i výzkumu mohyl, kde jsou kladeny velké nároky na dokumentaci a výzkum násypu a obvodových příkopů, vyžadující vhodné rozmístění kontrolních bloků a volbu pořadí v odstraňování zeminy (důležité zejména u velkých mohyl, kde je promyšlený postup nezbytný), aby mohly být zachyceny všechny zvláštnosti vrstvení násypu, druhotné pohřby, průkopy vykradačů

hrobů, tvar a poloha žárovišť, původní úroveň s pohřbeným vegetačním horizontem, ev. aby byla rozlišena kulturní vrstva pod násypem apod. V závěru kapitoly se pisatel zabývá otázkou použití strojů (scrapertů, bulldozerů) při výzkumu mohyl a připouští ho jen za mimořádných okolností (hrozba zničení) a při zachování určitých podmínek.

4. kapitola (Technika výzkumu pravěkých sídlišť, str. 171—245) je zahájena úvahami o stanovení etap výzkumu sídlišť, který je vždy dlouhodobý a často přesahuje celožitelnosti možnosti jedné generace badatelů. Dále jsou vytyčeny všeobecné požadavky na výzkum sídlišť, tj. správné stanovení velikosti výkopu (100—400 m²) a nutnost výzkumu všech vrstev až do podloží, pokud možno v rámci jedné sezóny. Při volbě místa výkopu a pro předběžné zjištění stratigrafie jsou sice mnohdy nutné sondy, avšak ty je vždy nezbytné přeměnit ihned ve větší výkop, pokud zachycují kulturní vrstvu. Při tom má být šířka sondy 2—4 m. Autorovo striktní prohlášení, že opuštěné sondy nerozšířené v řádný výkop ničí lokalitu, pokládám za správný; obávám se, že tento požadavek není u nás vždy ani nyní respektován. V dalším následuje návod na vyměňování výkopu, kontrolních profilů, čtvercové sítě, na její číslování, na postup skrývky po plátech silných 10—20 cm; jsou vyjmenovány a zdůvodněny požadavky na udržování povrchu a stěn výkopu, na registraci zbytků staveb, skvrn a nálezů. Podrobně je popsána technika výzkumu zemnic, obydlí s hliněnými, pletenými, palisádovými, srubovými, kamennými nebo cihlovými stěnami, postup při zkoumání pecí, ohnišť, hospodářských jam, různých výrobních zařízení (tavicích pecí, lisoven vína, kvasných a konzervačních cisteren, mlýnů), dláždění ulic, odvodňovacích zařízení. Zvláštní pasáž je věnována mechanizaci prací a bezpečnostním opatřením (obdobně jako u hrobů). Obecné zásady výzkumu sídlišť jsou pak specifikovány na výzkum paleolitických stanic pod sprašovými přesypy, v jeskyních, neolitických a pozdějších rašelinitých osad, tripolských sídlišť s charakteristickými víceprostorovými domy s vypálenými hliněnými stěnami, hradišť s různými druhy opevnění a bran, antických měst s ruinami kamenných staveb v severním Černomoří, středoasijských tellů a pevností, staroruských měst s několikametrovými sídlištními vrstvami ve vlhkém prostředí. Jsou registrovány stovky detailních poznatků, bez jejichž znalosti by i vyškolený archeolog bez praxe v konkrétních podmínkách tápal a dopouštěl se zbytečných chyb.

5. kapitola (str. 246—289) pojednává o pravidlech registrace nálezů a stavebních pozůstatků, o prvotní konservaci nálezů a polní dokumentaci. Jsou tu prezentovány poznatky o zaměřování zkoumaných objektů (včetně architekturních pozůstatků) a jejich zakreslování v půdorysu, v profilu a v řezech, pojednává se o smluvených značkách, měřících, pokynech pro fotografování apod.; mluví se o pravidlech sbírání, ukládání a popisu nálezů včetně jejich počáteční polní konservace, je popsán postup pro vyzvedávání hrobů in situ, probírá otázka skartace keramického a osteologického materiálu. Jako normu lze přijímat doporučené prvky popisu archeologických objektů (staveb, jam, různých zařízení, hrobů atd.), zásady vedení deníků po čtvrcích, po výkopech, anketový způsob) a sestavování nálezových zpráv.

6. kapitola (Topografie v terénních archeologických výzkumech, str. 290—325) pojednává o mapách a jejich používání, o měřících, o znázorňování členitosti terénu, o orientování map a zjišťování polohy pomocí kompasu a busoly. Dále jsou podány zásady používání teodolitu a nivelačního stroje při zaměřování v terénu, při výzkumu mohyl v různých typech sídlišť a popsán postup při zhotovování jednoduchých plánek archeologických nalezišť. Hodnota této kapitoly spočívá v tom, že se nesnaží vyškolit z čtenáře topografa a nezatěžuje ho řadou složitých fakt jako mnohé jiné příručky tohoto druhu určené pro archeology, ale poskytuje jen takové pensum údajů, aby je archeolog mohl s úspěchem ve své praxi použít.

Přílohy (str. 326—340) obsahují zajímavé instrukce vydávané k povolení na provádění vykopávek a cenné pokyny pro odebrání vzorků z archeologických materiálů určených pro rozbor přírodovědnými metodami (radiouhlíkovou, dendrochronologickou, archeomagnetickou, fluorovou, pylovou, osteologickou, petrografickou, agroniologickou).

Kniha prof. Avdusina je vybavena velkým počtem názorných vyobrazení a má výraznou grafickou úpravu podle jednotlivých pasáží, umožňující rychlou orientaci v obsahu. Vyčerpávajícím způsobem podává hlavní zásady techniky terénních archeologických průzkumů, provádění vykopávek a jejich polní dokumentace. Stovky detailních poznatků a konkrétních pokynů z různorodého geografického, půdního a kulturního prostředí by jistě bylo možné rozšířit, případně poukázat na jiné způsoby výkopových, zaměřovacích a dokumentačních praktik, které jsou výsledkem tvůrčí činnosti archeologů, na nichž klade autor důraz. Přednost práce je však právě ve výběrovém shrnutí všeho nezbytného v poměrně malém stránkovém rozsahu, v návodu na řešení a dokumentování rozmanitých terénních situací s běžným vybavením na úrovni současných vědeckých požadavků, v názornosti a přehlednosti díla. Těmito vlastnostmi práce přerůstá význam učebnice a stává se cennou rukověťí pro každého archeologa pracujícího v terénu.

Bořivoj Dostál